Magí Sunyer i Miquel Àngel Pradilla (coord.)
Joaquim Mallafrè, traductor i lingüista
Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2023, p. 11-22 DOI: 10.2436/15.2500.02.2

Joaquim Mallafrè, estudiós de la llengua

Jordi Ginebra
Universitat Rovira i Virgili

Introducció

Joaquim Mallafrè és un traductor, i l'activitat de la traducció implica l'exercici constant de reflexió al voltant de la llengua. Per aquest motiu, es podria dir que qualsevol traductor és un lingüista, almenys si entenem el concepte de lingüista de manera que inclogui la vessant aplicada, que en aquest cas vol dir la dedicació a l'operació de transformar un producte lingüístic en un altre producte lingüístic. Però Joaquim Mallafrè no és lingüista només en aquest sentit, sinó que s'ha ocupat de la llengua, al llarg de la seva carrera professional, des d'altres perspectives —convé fer notar que durant molts anys va impartir, primer a la delegació a Tarragona de la Universitat de Barcelona i després a la Universitat Rovira i Virgili, les assignatures de morfologia catalana i d'història de la llengua catalana (a banda de lingüística aplicada, que sí que orientava específicament a la teoria i pràctica de la traducció).

Aquesta atenció a la llengua catalana des d'altres perspectives s'ha materialitzat en un conjunt de textos que corresponen a quatre grans àrees temàtiques. Naturalment, aquesta divisió en quatre àrees que estableixo és en part convencional, com a resultat de les constriccions expositives d'una intervenció com la que realitzo i perquè totes quatre àrees estan estretament relacionades. I també perquè totes —o gairebé totes— acaben relacionant-se d'una manera o altra amb la traducció, que no deixa de ser la constant que activa en darrer terme la recerca i la reflexió de Mallafrè en tot allò que té a veure amb la llengua catalana.

La primera àrea temàtica és la de la història de la codificació contemporània del català. En relació amb la recepció d'aquesta codificació, Mallafrè va publicar el 2001, amb Jordi Ginebra i Pere Navarro, el treball «Judici de Jaume Vidal Alcover sobre l'obra de Pompeu Fabra», que va aparèixer al volum *Jaume Vidal*

Alcover: humanisme, heterodòxia i geni, compilat per Magí Sunyer i Rosa Comes. Poc després, també amb Ginebra i Navarro, va redactar l'estudi «Maria Aurèlia Capmany: llengua, norma i normativistes», editat dins el llibre *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula* (2002), coordinat per Montserrat Palau i Raül-David Martínez Gili. Finalment, el 2005 va publicar, també amb Jordi Ginebra, l'article «Pompeu Fabra a Reus: textos i contextos», una contribució a la *Miscel·lània Joan Veny* promoguda per l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Com que estic implicat directament en tots aquests treballs com a coautor, no en faré cap judici valoratiu, perquè no escau. Però sí que em permetré dir que aquests estudis neixen de la voluntat de testificar i documentar l'interès i el valor que té l'esforç històric dels catalans per obtenir, en circumstàncies normalment molt adverses, una llengua literària apta i moderna.[1]

Les altres tres àrees temàtiques, que sí que desenvoluparé —breument, perquè el temps no permet altra cosa—, són les següents. En primer lloc, la lexicografia institucional (amb un petit apunt sobre altres aportacions lexicogràfiques). En segon lloc, les relacions entre l'ús de la llengua i la varietat estàndard. I, en tercer lloc, la variació lingüística: en concret, tractaré dels conceptes de *llengua de tribu* i *llengua de polis*, una aportació teòrica de Mallafrè que considero de gran rellevància i que, d'altra banda, em sembla que no ha estat prou valorada.

En canvi, no dedicaré espai —perquè em sembla que no correspon— als treballs de Mallafrè dedicats específicament a plantejar els problemes de la traducció literària o dedicats a estudiar traduccions o traductors concrets —em refereixo a estudis com Mallafrè (1983), Mallafrè (1992*c*) o Cavallé i Mallafrè (1994)—, ni faré, lògicament, cap estudi de la llengua que resulta de la seva praxi traductora, un aspecte que presenta un gran interès i que demanaria una anàlisi monogràfica —i que han tractat Dídac Pujol (2012, 2013) pel que fa als processos de derivació i composició i, pel que fa a un punt molt i molt específic, Ginebra (2006).

La lexicografia institucional (i altres aportacions lexicogràfiques)

Joaquim Mallafrè, com a membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, va participar en l'elaboració del *Diccionari de la llengua catalana* que es va publicar el 1995, el diccionari conegut com a DIEC1. Va treballar, doncs, en l'àmbit de la lexicografia institucional. Com se sap, el DIEC1 recollia l'herència del diccionari de Pompeu Fabra de 1932 i ampliava tant el lèxic comú com el d'especialitat, alhora que en revisava i completava els criteris. Les diferents varie-

1. Com he dit, l'adscripció dels estudis de Mallafrè a diverses àrees temàtiques és en part convencional i, en rigor, el treball «Estandardització i traducció» (2003), que comentaré després, conté molt de material que també té a veure amb la història de la codificació del català contemporani.

tats geogràfiques de la llengua van ser una de les fonts d'aquest nou lèxic comú. Per tant, la incorporació de material lèxic procedent d'arreu del domini lingüístic no tenia l'objectiu de testificar formes locals sinó de contribuir a consolidar i equilibrar el lèxic general de referència.

Mallafrè va ocupar-se especialment de les variants lexicals del Camp de Tarragona i, seguint els criteris d'incorporació de variants lexicals al nou diccionari establerts per la Secció Filològica —tradicionalitat, extensió geogràfica, valor de suplència de castellanismes, coherència estructural, etc.—, va elaborar una llista amb propostes de noves admissions, per a la qual va tenir en compte sobretot la coincidència amb els parlars més pròxims. Va recórrer a fonts diverses, tant de pròpiament filològiques —treballs de Daniel Recasens, de Joan Veny, de Joan Martí i Castell, de Pere Navarro, de Màrius Domingo i d'altres— com de literàries i orals. També va redactar una llista de variants fonètiques i gràfiques, per si calia tenir-les en compte, i una altra llista de formes, mots i expressions extrapolables a altres àmbits, no estrictament geogràfics, com *banyador*, *pèrit* o *pila* 'llanterna'. Es pot seguir una exposició sintètica de la seva dedicació a totes aquestes tasques en el text que, amb el títol «Parlars tarragonins de transició al *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC», va publicar al volum de les *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa (4 i 5 de juny de 1999)* (Mallafrè, 2004*a*) —i, en una presentació encara més sintètica, a l'article «Aportacions del Camp de Tarragona al DIEC», publicat a la revista *Vent de Serè* (Mallafrè, 1996).

El resultat de tot plegat va ser la incorporació de cent trenta-vuit articles o subentrades organitzats al voltant del material lèxic procedent del Camp de Tarragona. Entre aquest material hi ha mots o variants com *abadia* 'rectoria', *acotxar* 'ajupir', *avivar-se* 'criar cucs', *bajoca* 'mongeta tendra', *brossa* 'escombraries', *catxel* 'escopinya de gallet', *corraló* 'carreró', *donar-se manya* 'apressar-se', *enxaneta*, *escarxar* 'esclafar', *moixó* 'ocell', *murri* 'malcarat', *panerola* 'escarabat de cuina', *tomacó* 'tomàquet de penjar', *xalar* 'divertir-se', *xiquet*, *xona* 'vulva' o *xorrar* 'mullar completament'.

Encara que el DIEC1 és una obra institucional —i, per tant, el que té rellevància és la feina orgànica i col·lectiva— i encara que estic convençut que Joaquim Mallafrè rebutjaria que li assignéssim protagonisme en una o en una altra de les tasques lexicogràfiques de l'Institut, em sembla que, almenys en una intervenció com aquesta, sí que pot destacar-se la seva especial contribució a la presència del lèxic tarragoní al DIEC1.

Com he dit, però, la tasca de Mallafrè en l'àrea de la lexicografia no s'exhaureix amb la lexicografia institucional. Deixant de banda un petit inventari d'onomatopeies (m'hi referiré després), Mallafrè ha recollit al treball «Memòria de tribu», publicat el 2016 en la miscel·lània en homenatge a Joan Martí i Castell,

coordinada per Miquel Àngel Pradilla, una prou extensa llista d'unitats fraseològiques catalanes. El que caracteritza aquestes unitats és que no procedeixen de la feina que Josep Martines anomena informalment «lexicografia hidràulica» —la compilació de diccionaris i reculls a partir d'altres diccionaris i reculls—, sinó de la realitat viva de la llengua oral de la infantesa i adolescència de l'autor. Mallafrè és, doncs —d'alguna manera—, alhora informant i estudiós. Tot i que potser aquest és el valor principal del recull (el fet que totes són o han estat vives al segle xx), la qüestió és que també caldria determinar si aquestes unitats estan recollides en els principals repertoris de referència. És una feina que no he pogut fer, però sí que puc avançar que n'hi ha que no: de les dotze primeres, per exemple, n'hi ha dues —*cardar més que els bernats pels juliverts* i *tenir-la com una barra de galliner*— que no he trobat ni a Espinal (2004), ni a Pàmies (s. d.), ni a Farnés (1992-1999) ni al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB).

L'ús de la llengua i la varietat estàndard (i)

La tercera àrea temàtica de la qual s'ha ocupat Mallafrè és la de l'ús de la llengua i la de la funció de la varietat estàndard. Potser aquesta manera de presentar l'àrea temàtica no és gaire orientadora —ho lamento—, però no he trobat cap etiqueta breu que condensés el que volia transmetre. Quan parlo d'ús de la llengua i de la varietat estàndard com a àrea temàtica el que vull sintetitzar és que Mallafrè ha dedicat una part dels seus esforços a tractar dels problemes ordinaris que tenen els escriptors —i els usuaris en general— a l'hora de fer servir la llengua catalana en els diferents àmbits d'ús, especialment en els formals. I que això implica reflexionar sobre com és i com ha de ser —i què és exactament— la varietat estàndard.

Mallafrè ha fet créixer aquesta reflexió a partir de dos elements bàsics. El primer és la voluntat de fer aportacions pràctiques, per a un lector ampli, relacionades amb l'ús real —o amb l'ús possible. Res està més allunyat de l'esfera de treball de Mallafrè que la disquisició especulativa, que la reflexió merament teòrica (potser molt en sintonia amb l'orientació empírica, tan circumscrita a les dades, de la tradició intel·lectual britànica en l'àmbit de les ciències humanes i socials). El segon és la confiança en la llengua. Mallafrè està segur que el català, d'acord amb les conegudes paraules de Carles Riba, és una llengua «indefinidament apta» i que, per tant, és possible consolidar un estàndard coherent, funcional i genuí. Un estàndard que convisqui en harmonia amb tot el conjunt de varietats i registres de l'idioma.

La materialització d'aquestes reflexions ha estat, d'una banda, un conjunt d'articles periodístics de tema lingüístic —que segueixen una llarga tradició catalana amb figures tan distingides com Pompeu Fabra, Joan Solà i Albert Jané—,

publicats en dues tongades. La primera inclou vint-i-sis articles apareguts al *Diari de Barcelona* del març del 1991 al juny del 1992 i recollits després en volum, el 1994, amb el títol *De bona llengua, de bon humor*. La segona inclou quinze articles apareguts a *La Vanguardia* del maig del 1999 al maig del 2002. Es tractava en aquest darrer cas d'una iniciativa de l'Institut d'Estudis Catalans per divulgar continguts de tema lingüístic, en la qual van participar diversos membres de la Secció Filològica. Els textos de Mallafrè, juntament amb els dels altres participants en el projecte, també van ser recollits després en volum, el 2006, amb el títol *Llenguatge. Articles de* La Vanguardia *(1999-2002)*. Cal afegir a aquest conjunt algun altre text espars, com ara l'article «Associacions lingüístiques», publicat a la revista local *Lo Floc*, de Riudoms, l'any 2014, o «Normativa: síntesi i artifici», publicat el 1990 a la *Revista del Centre de Lectura* de Reus (però no he fet una recerca sistemàtica per establir-ne la relació completa). D'altra banda, les reflexions de Mallafrè al voltant dels usos formals de la llengua i de l'estàndard van materialitzar-se també en dos articles acadèmics, «Models de llengua i traducció catalana», aparegut l'any 2000 a *Quaderns. Revista de Traducció*, i «Estandardització i traducció», publicat el 2003 al volum col·lectiu *Identitat lingüística i estandardització*, coordinat per Miquel Àngel Pradilla.

Els textos del primer bloc —les columnes periodístiques— són comentaris breus, adreçats a un públic general, sobre qüestions relacionades amb la normativa, l'estàndard i l'ús formal de la llengua.[2] D'una banda, hi ha la denúncia del que anomena castellanismes disfressats, com l'ús de *recolzar* amb el valor *de fer costat* o *donar suport* (1994, p. 31-33) o l'ús de l'expressió *els Nadals* quan correspon *el Nadal* (1994, p. 58)[3] o, d'una manera general, la pràctica de calcar, en català, els títols de les pel·lícules seguint la versió castellana (1994, p. 40-42).[4] De l'altra, hi ha la reivindicació de mots com *xampany* (1994, p. 58-60) —l'article corresponent es va publicar en el moment que la paraula, per raons comercials, es va començar a bandejar a favor de *cava*—, dels noms populars de les herbes i els fruits —per exemple, *ruca* i no *rúcula*— (2006*a*, p. 30-31), del món de l'oli d'oliva —*eixonar*, *esquerrar*, *munyir*, *borrassa*, *borrassó*— (2006*a*, p. 32-22), de les solucions tradicionals pròpies de les onomatopeies —el *bub-bub* dels gossos, el *marrameu* dels gats, el *ning-nang* de les campanes, el *xup-xup* de les cassoles— (1994, p. 13-15)[5] i

2. També hi ha articles que no tracten qüestions de corpus lingüístic, sinó que estan dedicats a expressar la protesta davant situacions de marginació del català (1994, p. 43-48, 52-54, 55-57, 61-63; 2006*a*, p. 35) o a altres temes diversos (2006*a*, p. 38-41). En aquest treball no me n'ocuparé.

3. Vegeu-ne d'altres a Mallafrè (1994, p. 28-30) i a Mallafrè (2006*a*, p. 33-34).

4. Per estalviar espai, dono la referència dels textos a partir dels dos volums que els recullen (1994 o 2006*a*), sense esmentar-ne els títols concrets. En algun cas sí que m'ha semblat rellevant donar el títol de l'article i referir-m'hi com a unitat independent.

5. El 1991, a l'article «Sorolls», Mallafrè (1991*b*) recollia vint-i-nou onomatopeies catalanes i demanava que es fessin inventaris complets de les onomatopeies autòctones. Aquesta feina ha estat

d'altres estructures genuïnes que la temptació de la ultracorrecció ens podria fer arraconar injustificadament, com ara el cas de l'expressió *donar-se'n vergonya*, que, encara que es construeix amb el verb *donar*, és plenament catalana i no té el mateix ús que *fer vergonya*, també legítima, lògicament (2014); o com el cas de la distribució del clític amb nuclis verbals complexos: tan adequat s'ha de considerar *li vaig dir* com *vaig dir-li* (1994, p. 76). Totes aquestes reflexions trasllueixen la preocupació per mostrar la vivesa i versatilitat del català de cada dia, una preocupació que el du a una afirmació categòrica: «El català genuí no té res a veure, doncs, amb un català de museu» (1994, p. 92).[6]

Alguns d'aquests comentaris tenen un caràcter més tècnic, com ara el que dedica a la perífrasi «*estar* + gerundi» (1994, p. 49-51), fent notar que en català el present actual s'expressa normalment amb la forma del present d'indicatiu i que la fórmula perifràstica més aviat respon a la necessitat de subratllar l'aspecte duratiu. Dit amb altres paraules: la resposta tradicional a una pregunta com «Què feu ara?» era «Dinem» i no pas «Estem dinant».[7] Una reflexió anàloga afecta determinats verbs transitius (*interessar*, *encantar*), per als quals Mallafrè defensa la solució tradicional per davant de la innovadora amb *li* (2006*a*, p. 27-28).[8]

realitzada per Manel Riera-Eures i Margarida Sanjaume, que van publicar el 2010 el *Diccionari d'onomatopeies i altres interjeccions*. De les vint-i-nou unitats recollides per Mallafrè, aquests autors n'inventarien vint-i-dues. De les altres set, n'hi ha quatre que podem trobar al DIEC2. En queden tres, que són *xa xa xa* (soroll de la conversa insistent, equivalent a *bla bla bla*), *xec-i-xec* (soroll que fan els criticaires quan retallen) i *xic-i-xic*, variant de l'anterior. Pel que fa a la primera, agraeixo a Francesc Massip que m'hagi fet saber que apareix a Sant Vicent Ferrer: «no solament parlant de boqua *Pater noster*, així com vosaltres, quan feu oració, e com quan vos vestiu e preneu la camisa per lo matí: "*Pater noster*" a la una mànega, e "xa xa xa, Marieta, posa l'olla! *Pater noster*": ¡o, que bella oració!; e, quan vos botonau: "*Aue Maria*, ¡eee!, *gracia plena*, xa xa xa": no val res; altres paternostres de lançol, ni val ni nou» (Ferrer, 1971 [1932], p. 137). Comprovo que ha estat recollida a l'inventari lèxic de Gret Schib (1977, p. 241).

6. Per il·lustrar aquesta idea sobre el vigor i la vitalitat del català espontani genuí Mallafrè proporciona, en dos dels seus articles de *La Vanguardia*, una mostra d'expressions aportades pels seus alumnes de traducció davant el repte d'haver de traduir argot, frases fetes i refranys. Hi llegim expressions com *fer un colomar*, *pinyó fix*, *a tota pastilla* o *més lent que en Darth Vader menjant polvorons* (2006*a*, p. 36-37).

7. La qüestió de la perífrasi «*estar* + gerundi» presenta una complexitat que no es pot tractar aquí. Diré només que la percepció que tinc de la llengua espontània de la meva infantesa coincideix amb la de Mallafrè. Hi afegiria, com a complement, que la perífrasi no sols afegia valor duratiu, sinó que també, amb els verbs pertinents, podia afegir valor aspectual progressiu. Així, el meu pare, quan no fèiem bondat, ens deia: «T'estàs guanyant un bolet» (aquí no seria possible dir «et guanyes un bolet»). De fet, l'Institut d'Estudis Catalans (2016, p. 953) es refereix al valor progressiu de la perífrasi, per bé que no exactament amb el mateix abast que il·lustra la frase que acabo de transcriure. Sigui com sigui, en aquests darrers trenta anys sembla que en l'ús general —espontani o induït— ha canviat notablement l'abast de la perífrasi —potser per la pressió de l'anglès, com suggeria Mallafrè mateix—, de manera que ja resulta habitual fins i tot amb verbs estatius (*està sent*, *està tenint*), una solució que l'Institut d'Estudis Catalans (2016, p. 954) més aviat rebutja.

8. Avui, en canvi, el DIEC2 accepta dins la normativa la solució intransitiva d'aquests dos verbs (amb *li*), per bé que també admet la solució amb complement directe.

L'ús de la llengua i la varietat estàndard (II)

Al costat d'aquests comentaris de punts concrets de gramàtica i lèxic, Mallafrè insisteix en dues idees generals. En primer lloc, en la condició, diguem-ne, específica de l'estàndard i, per tant, en el caràcter restringit de l'abast de la normativa lingüística: «la normativa no recull l'únic català possible sinó l'intent —perfectible— de fixar una llengua unitària, capaç de transmissió i d'exportació» (1994, p. 25). Això vol dir, doncs, que hi ha —diguem-ho així— molta llengua «bona» més enllà de la que està formalment fixada. En aquesta línia, podem llegir l'afirmació següent: «La precisió mèdica pot aconsellar *apoplexia* en comptes de *feridura*; però qui gosaria acusar el segon terme de poc català? Cal distingir variants de faltes i, encara, entre aquestes, les que ho són respecte a una determinada convenció sistemàtica de la llengua, però genuïnes, de les que són espúries» (1994, p. 20-21). I aquesta, encara més clara: «Hi ha formes dialectals, socials, generacionals, col·loquials, excloses de la normativa per diverses raons, però que no són faltes» (1994, p. 22). Mallafrè exemplifica amb formes com *agraieixo* i *tartrana*, que no estan previstes per la normativa però són genuïnament catalanes.

Aquestes reflexions de Mallafrè ens fan pensar en el discurs actual sobre les varietats i els registres dels idiomes i en el concepte d'adequació lingüística —en un dels articles escriu que no «es pot reduir tota la llengua a un sol model, sigui el rural, el dels mitjans de comunicació o el de les tesis doctorals» (1994, p. 95). Avui s'ha parlat molt de la necessitat d'entendre que una llengua no és una realitat monolítica, que la variació és consubstancial als idiomes i que és millor parlar d'adequació que no pas de correcció. Però fa trenta anys, en la dècada dels noranta, quan Mallafrè escrivia els seus articles al *Diari de Barcelona*, el panorama era diferent.

En segon lloc, Mallafrè insisteix en una idea complementària: si l'àmbit de la normativa no és el registre col·loquial i si el registre col·loquial té les seves pròpies formes i estructures genuïnes, això no vol dir que aquestes formes i estructures s'hagin de transferir necessàriament a la llengua estàndard, ni que l'estàndard s'hagi de modelar d'acord amb la col·loquialitat: «no es pot convertir una varietat, per legítima que sigui en el seu àmbit, en un estàndard» (1994, p. 95). I això perquè l'estàndard té les seves pròpies exigències, que responen a la seva funció específica de síntesi i artifici (2006*a*, p. 42). Per a Mallafrè (2006*a*, p. 42), la normativa ha de comptar amb la llengua oral, però no s'hi val tot: «Em sembla dubtós que l'estandardització del xava millori la llengua i els seus usuaris» (1994, p. 95). (Cal tenir en compte, d'altra banda, que aquesta frase està escrita en el moment de màxima efervescència de l'anomenada «polèmica del català *light*», quan va semblar que es podia arribar a imposar un model escrit general basat sobretot en la reproducció acrítica de la varietat oral barcelonina.)

El fet que, estrictament parlant, aquests textos no siguin textos acadèmics sinó productes que s'adapten disciplinadament als condicionants del gènere —brevetat, concisió estilística, simplicitat en la formulació de les idees, to divulgatiu— no ha impedit que en alguns casos el que s'hi conté no pugui considerar-se una aportació de gruix a alguna parcel·la de la reflexió pròpiament científica. Així, Mallafrè, en dos dels articles del *Diari de Barcelona* (Mallafrè, 1992*a* i 1992*b*), va ser dels primers autors a referir-se en l'àmbit de la lingüística catalana al concepte de col·locació (o concurrència) —diem, per exemple, *fer petons* i no pas *donar petons*, però diem *fer almoina* i també *donar almoina*—, per al qual proposava una traducció interessant, el terme *avinença*, una bella proposta terminològica que després tornaria a suggerir Joan Solà (1999).[9]

Quant al contingut dels articles pròpiament acadèmics —«Models de llengua i traducció catalana» (2000*a*) i «Estandardització i traducció» (2003)—, se'n pot fer la síntesi següent (sense tenir en compte els aspectes que tècnicament corresponen més aviat a la traductologia).[10] En el primer —en part com a resposta a una crítica del moment que va ser molt severa amb la llengua de les traduccions catalanes— Mallafrè aprofundeix en l'estudi de la funció de la normativa en l'establiment dels models de llengua de la traducció, en la línia de fer notar que la normativa no és un corró que aplana i uniformitza els textos, sinó un recurs bàsic que permet, precisament, articular models de llengua transmissibles i exportables: «cap model de llengua, d'autor o de traductor, no s'esgota en la normativa, que només n'és una guia bàsica, unes regles unitàries en el joc divers i imprevisible de la creació literària» (2000*a*, p. 11). I que en el cas català, malgrat els obstacles i les dificultats, «ha aconseguit resultats d'una eficàcia indiscutible» (2000*a*, p. 10).

El segon és un extens i valuós treball sobre la història i els problemes actuals de l'estandardització de la llengua catalana i sobre la història de la relació de la traducció amb aquesta estandardització. En la part final planteja diversos problemes concrets de la traducció en diferents àmbits d'ús —administratiu i legal, doblatge i subtitulació de pel·lícules, notícies d'agència, etc. (el treball és de fa vint anys, però moltes de les qüestions tractades són vigents). Potser com a síntesi, es pot destacar la idea que la traducció és una eina per a l'estandardització (més en unes comunitats lingüístiques, com la catalana, que en d'altres) (2003, p. 62) i que, alhora, «un estàndard elaborat permet una traducció més eficaç, més exacta, més fixada i menys subjecta a l'envelliment» (2003, p. 63).

9. Vegeu, a més, per a referències a aquesta proposta terminològica de Mallafrè, Martínez Salom (2014, p. 26; 2021, p. 349). Les *avinences* no afecten només conjunts formats per verbs i noms. També poden afectar la presència o absència de l'article. El mateix Mallafrè fa notar, en un altre text, que no és el mateix *dona de vida* que *dona de la vida*, ni *un home de pebrots* que *l'home dels pebrots* (1994, p. 85).

10. Del primer dels articles se'n va publicar també una versió en anglès (Mallafrè, 2000*b*).

Llengua de tribu i llengua de polis

Com he dit, les reflexions de Mallafrè sobre la llengua no són especulatives ni teòriques (una opció que tampoc no seria condemnable), sinó que tenen finalitats aplicades concretes: contribuir a consolidar models de llengua o, simplement (simplement!), traduir bé o ajudar a traduir bé. En aparent contradicció amb això, he afirmat més amunt que els conceptes de *llengua de tribu* i *llengua de polis* són una rellevant aportació *teòrica* de Mallafrè a l'estudi de la variació lingüística. La qüestió és que l'aportació teòrica sorgeix, de fet, per raons pràctiques: de la reflexió orientada a la pràctica. Miraré d'explicar-me.

Quan Mallafrè es disposa a traduir l'*Ulisses* al català, es troba amb el problema que el català normatiu estricte, almenys tal com s'entén generalment en la dècada dels setanta —i si se'm permet dir-ho d'una manera una mica col·loquial—, no li funciona del tot. No li funciona per les particularitats de la llengua de Joyce. I llavors necessita reflexionar: fer-se una *teoria de la llengua* que legitimi les opcions que prendrà com a traductor. Que li permeti ser respectuós amb la normativa i l'estàndard catalans —que, hi insisteixo, llavors eren vistos com a realitats molt restrictives— i alhora ser rigorós en el que seria el trasllat fidel del material lingüístic que presenta Joyce en la novel·la. Mallafrè fa teoria, doncs. Però és una teoria instrumental, per a l'aplicació.

Les particularitats i la complexitat de la llengua de l'*Ulisses* van conduir Mallafrè a reflexionar sobre les característiques *culturals* de la llengua oral. Com se sap, Joyce se serveix de registres i recursos idiomàtics contraposats i molt diversos, entre els quals destaca la manera de parlar del Dublín de començament del segle xx, una ciutat que mantenia un estil de vida que gairebé podria qualificar-se de rural, per on es movien personatges —com el mateix pare de Joyce— amb una accentuada decantació espontània a la irrupció expressiva, a l'acudit, a l'anècdota i a la cançó popular. La incorporació d'aquest cabal lingüístic a la novel·la va dur Mallafrè a concloure que ja no es tractava, doncs, de veure oralitat i escriptura simplement com a dues manifestacions superficials del mateix fenomen. Es tractava de veure la llengua oral com l'element articulador d'una fase de la societat (Mallafrè, 1991*a*, p. 146 i 149).

Mallafrè, pensant en la manera de traslladar tot aquest material lingüístic a la versió catalana de la novel·la, va girar llavors l'observació cap al català del Reus de la seva infantesa i adolescència. Cap al català viu i espontani del carrer, del cafè de la plaça, del mercat dels dilluns, de les parades dels gitanos: de gent que sovint havien rebut poca instrucció formal però s'expressaven en una llengua senzilla i alhora matisada i rica. Una llengua, d'una banda, associada amb jocs infantils, cançons, acudits, endevinalles, renecs, frases fetes, fórmules, estereotips i rutines de parla, embarbussaments i proverbis. I, de l'altra, una llengua altament connotativa, plena de sobreentesos i significats emotius difícils de descriure objectivament, i, fins i tot, de vegades identificada amb la mateixa realitat que designava. Aquesta llengua és la *llengua de tribu* i s'oposa a la *llengua de polis*, que és la modalitat política, lligada en el seu origen a l'escriptura i conformadora de l'estructura estatal i urbana. És la llengua denotativa, referencial, que serveix per a les relacions formalitzades de manera neutra. És la que, en definitiva, origina el que anomenem avui varietat estàndard.

En una societat com la societat catalana del segle xx —i, en general, en les societats europees contemporànies—, el que feia palesa la pròpia «salut» idiomàtica havia de ser, justament, la convivència harmònica de totes dues realitats: llengua de tribu i llengua de polis. Tinguem en compte, però, que en el context de la societat catalana dels anys setanta, per causa de la situació política del moment, el que pretenien els nuclis compromesos amb la cultura era, precisament, fixar, consolidar i fer sobreviure un estàndard per al català —la llengua de polis— i que, per tant, aquestes circumstàncies haurien pogut retreure Mallafrè d'aventurar-se en unes reflexions i una recerca de resultats, almenys a primer cop d'ull, potser incerts i perillosos.

L'obra que recull de manera sistemàtica aquesta contribució teòrica de Joaquim Mallafrè —que he exposat de manera incompleta i simplificada— és *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària*, que va ser publicada el 1991 (i podríem afegir que la «part pràctica» del projecte va ser, precisament, la realització de la traducció de l'*Ulisses*, on Mallafrè aplica, mestrívolament, la teoria desenvolupada per ell mateix).[11] Potser el fet que en el títol del llibre hi hagi el sintagma *bases d'una traducció literària* ha provocat que s'hagi considerat que l'obra va adreçada exclusivament a traductors. I això ha impedit que estudiosos i professionals d'altres àmbits —en concret, de l'àmbit estricte de la lingüística— hi hagin prestat més atenció. (En l'àmbit dels estudis de traducció el llibre sí que ha estat valorat. Sílvia Coll-Vinent, en aquesta línia, escriu que l'obra «ha estat per a molts traductors i estudiosos de la traducció, i no cal dir per als lectors de Joyce, un llibre gairebé de capçalera» [2017, p. 148].)

Perquè, com he dit, penso que l'aportació de Mallafrè és rellevant en l'àmbit de la lingüística. Es podria adduir que el contrast que l'autor estableix ja es conté d'alguna manera en la coneguda oposició, basada en els treballs dels lingüistes britànics Gregory i Carroll (Gregory, 1967; Gregory i Carroll, 1978), entre *registre oral espontani* —o *registre col·loquial*— i *varietat estàndard*, però el paral·lelisme no seria del tot adequat. És cert que la correspondència entre *varietat estàndard* i *llengua de polis* pot resultar més o menys clara (de tota manera, la correspondència no és exacta, perquè la llengua de polis inclou determinats registres específics

11. Un article anterior, publicat a *Els Marges* el 1990, en presenta una síntesi (Mallafrè, 1990*a*).

de l'alta cultura). Ara: el *registre col·loquial* no és la *llengua de tribu*, que de vegades pot manifestar-se per mitjà de formulacions més o menys ritualitzades. I no sols per això. No ho és sobretot perquè el concepte de *llengua de tribu* incorpora la dimensió cultural, antropològica.

Se'm disculparà si per il·lustrar aquest punt recorro a una consideració que jo mateix em vaig veure empès a fer en una ocasió en què se'm va demanar que parlés de la qualitat de la llengua dels mitjans de comunicació. Lamento de debò haver de fer aquesta referència personal, però —hi insisteixo— em sembla que el que diré pot ajudar.

En la meva intervenció, després d'al·ludir a les causes polítiques i socials que entrebanquen la consolidació d'un estàndard català adequat, funcional i autònom, vaig afegir que avui ens trobem en un escenari social nou, potser no prou ponderat al moment d'iniciar-se el procés de normalització lingüística, que també afecta la qualitat general de la llengua dels mitjans. Una proporció no petita dels qui escriuen als diaris i revistes i dels qui intervenen en ràdios i televisions són de parla familiar castellana. Són conductors de programes o periodistes que no tenen cap dificultat per usar el català, alguns dels quals, a més, estan fortament compromesos amb la llengua i el país. Coneixen relativament bé el català normatiu que han après a l'escola i tenen interès a escriure i parlar correctament, però quan aquest sistema normatiu no els ajuda prou a resoldre necessitats comunicatives concretes no poden acudir, com a recurs supletori espontani, al català «tradicional» que era viu a casa o a la plaça del poble, o que sentien de la boca dels avis. Perquè, precisament, no han estat mai exposats a aquest català. I vaig concloure, ara ja basant-me obertament en Mallafrè: no disposen dels materials idiomàtics espontanis que provenen, doncs, de la llengua de tribu.

Els professionals als quals em referia són parlants de la llengua catalana i, per tant, s'expressen, quan la situació ho requereix, en el registre col·loquial. Però és un registre col·loquial —i és en aquest punt que el concepte de Mallafrè ens serveix específicament— que no s'alimenta de la llengua de tribu. (I ara, lògicament, no es tracta de debatre quin és el camí per resoldre el problema, al qual m'he referit només per il·lustrar l'operativitat i especificitat de l'aportació de Mallafrè, que cal esperar que en el futur serà més tinguda en compte pels lingüistes.)[12]

12. El títol d'un article de Miquel Àngel Pradilla, «Llengua de tribu i llengua de polis. Reflexions apressades sobre la planificació lingüística domèstica» (Pradilla, 2006), que fa referència explícita a l'aportació de Mallafrè, té sobretot valor de reconeixement, perquè l'article de fet no tracta de les idees del professor reusenc. Trobem una mostra d'assimilació de l'aportació conceptual de Mallafrè al resum de la tesi doctoral d'Anna Vila, dedicada a un tema d'història de la literatura catalana, on es fa referència al «procés pel qual els escriptors i, en especial, els dramaturgs van assumir que el català no només era llengua de tribu, sinó que també era llengua de polis, prenent els mots de Joaquim Mallafrè» (Vila, 2015).

Final

Tots estaríem d'acord que la principal aportació de Joaquim Mallafrè a la cultura catalana són les seves traduccions. És lògic, per tant, que la traducció sigui l'àmbit que ocupa l'atenció de crítics i estudiosos quan analitzen l'obra del professor reusenc. Però Mallafrè ha desenvolupat també una sòlida trajectòria com a estudiós de la llengua catalana. Una trajectòria menys coneguda. Amb aquesta intervenció, he presentat una visió de conjunt del contingut i valor d'aquesta trajectòria. Espero que hagi resultat prou orientadora.